

УДК 338(477):343.973

Удовик Микола Станіславович –
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри економіко-
правових дисциплін Національної
академії внутрішніх справ

ДЕРЖАВНИЙ БОРГ УКРАЇНИ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ ДЕРЖАВИ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Здійснено теоретико-правовий аналіз тіньового сектору економіки в Україні та проблем існування і протидії останньому. Показано динаміку й сучасний стан мінізації господарської сфери, визначено чинники, що сприяють існуванню нелегальної діяльності економічних суб'єктів, а також деструктивний вплив на громадян і державу від зростання тіньового сектора економіки. Окреслено правові шляхи усунення цього явища.

Ключові слова: правове регулювання детінізації; тіньова економіка; детінізація; валовий внутрішній продукт; ринкова економіка.

На сучасному етапі розвитку України, коли основними напрямками побудови держави стали демократизація і децентралізація всіх сфер життя суспільства, виникла потреба приділення уваги зниженню рівня ринкової економіки шляхом вироблення та застосування відповідних правових засобів.

Категоріям “тіньова економіка” та “детінізація” у науковій і навчальній літературі приділяється значна увага, оскільки з нагромадженням досвіду застосування цих дефініцій погляди науковців змінюються, а їх інтерпретація зазнає різної варіації. Зокрема, розгляду цього питання присвячено науковій праці таких фахівців, як: Я. Б. Базилюк, С. В. Беренда, І. Ф. Бінько, З. С. Варналій, О. С. Власюк, В. М. Геєць, Б. В. Губський, С. В. Давиденко, Г. Ю. Дарнопих, Я. А. Жаліло, Л. Л. Кістерський, І. С. Кравченко, Ф. М. Медвідь, В. І. Мунтіян, Г. А. Пастернак-Таранушенко, С. І. Пирошков, Р. В. Покотиленко, В. А. Предборський, А. І. Сухоруков, А. С. Філіпенко, В. Т. Шлемко, О. І. Шнирков та ін.

Водночас, незважаючи на численні дослідження в цій сфері, питання пошуку ефективних правових засобів протидії тіньовому сектору економіки (детінізації) залишається невирішеним, дискусійним і вкрай актуальним. В Україні “тінізація” створює

реальну загрозу національній безпеці та демократичному розвитку держави, негативно впливає на суспільне життя: економіку, політику, управління, соціальну та правову сфери, громадянську свідомість, міжнародні відносини.

Відповідно, *предметом* поданої статті є теоретико-правовий аналіз правових аспектів проблем детінізації економіки України.

Тіньова економіка – явище, що виникло одночасно з появою перших державних утворень і є господарською діяльністю, яка розвивається поза державним обліком та контролем, а тому не відображається в офіційній статистиці.

Проблема тінізації економічних відносин є актуальною для всіх без винятку країн світу. Крім того, за даними іноземних експертів, у глобальному масштабі ця проблема має тенденцію до загострення. За оцінками Організації економічного співробітництва і розвитку, тінізація економіки за останні п'ять років зростала щорічно на 6,2 %, а загальне економічне зростання становило у середньому 3,5 %. За даними Світового банку, у сфері світової тіньової економіки щорічно виробляється товарів та надається послуг на 8–10 трлн дол. США [1]. Тіньова складова суттєво впливає на неекономічні сфери: політику, соціальні відносини, морально-психологічний клімат у суспільстві, громадську свідомість.

У світовій практиці рівень тінізації економіки понад 40 % валового внутрішнього продукту (ВВП) оцінюється експертами як критичний, оскільки за таких умов важелі регулювання економікою втрачають дієвість. Група з розроблення фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) оцінює реальні обсяги тіньової економіки у високо розвинутих країнах на рівні 17 % ВВП, у країнах, що розвиваються – 40 % ВВП, у країнах з перехідною економікою – понад 20 % ВВП [1]. Рівень тіньового сектору економіки України за підсумками 2009 року становив 36 % від офіційного ВВП. Державний бюджет України у 2009 році недоотримав понад 100 млрд грн [1]. Рівень тінізації економіки України зберігає сталу негативну тенденцію до зростання. За даними вітчизняного Мінекономрозвитку, на початок 2015 року тіньовий сектор досяг 42 % від ВВП [2].

В Україні тіньова економіка – це наслідок системної кризи економіки, що виникла через невідповідність методів здійснення ринкових перетворень, на базі руйнації діючих розподільних відносин і побудови нових, які істотно порушили усталений баланс інтересів суб'єктів економіки, паритетність розвитку окремих її сфер, мотивацію ефективного господарювання [1].

Тіньовий сектор активно поширюється практично на всі неекономічні сфери, серед яких: політичний лобізм, виборча система,

кадрова політика, політичний та соціальний ринок, ринок освіти, медичних послуг, науки тощо. Таке становище спричиняє негативний міжнародний імідж держави, стримування євроінтеграційних процесів України, звуження торговельно-економічних відносин українських підприємств із зарубіжними партнерами, правову незахищеність громадян та суб'єктів господарювання, значні морально-етичні втрати тощо [2].

Доводиться констатувати, що процеси детінізації економіки України залишаються лише гаслами. Головними причинами поширення тіньової економічної діяльності в Україні є нестабільність податкового законодавства, високий податковий тиск і нерівномірність податкового навантаження на суб'єктів господарювання, низький рівень податкової дисципліни, надмірне регулювання підприємницької діяльності, низький рівень заробітної плати в державному секторі економіки, корупція в державних органах та органах місцевого самоврядування, правова незахищеність суб'єктів господарювання від зловживань з боку посадових осіб державних органів та органів місцевого самоврядування, недостатньо прозора процедура приватизації державного майна тощо.

Серед головних факторів посилення тіньового сектору у 2014–2015 роках можна виокремити макроекономічну нестабільність та напруження, панічні настрої серед населення, різке зростання збитковості підприємств, поява непідконтрольних владі територій на сході України; штучні торговельні обмеження Російської Федерації на вітчизняні товари, посилені відсутністю контролю за значним відрізком українсько-російського кордону [3].

Зрозуміло, що безпрецедентно високий рівень тіньової економіки викликано військовим конфліктом у країні, фінансовою дестабілізацією (значним дефіцитом платіжного балансу, цінovими та курсовими шоками, зростанням збитковості виробництва), поширенням панічних настроїв економічних агентів, посиленням адміністративного тиску тощо [3].

Суттєве збільшення тіньового сектору економіки України становить серйозну небезпеку для розвитку національної економіки, призводить до дестабілізації існуючих фінансової та валютної систем, зниження рівня добробуту населення, а також ставить під загрозу національну безпеку й послаблює міжнародний авторитет України.

Поширення тіньової економічної діяльності викликає такі негативні наслідки, як зменшення податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів, скорочення обсягів інвестицій в економіку держави та відпливу капіталу за кордон, дискримінація суб'єктів підприємницької діяльності, недобросовісна конкуренція або неправомірне її обмеження, нерациональне розміщення трудових ресурсів, нерегламентовані

зайнятість та доходи населення, правовий нігілізм та недовіра до органів державної влади; криміналізація суспільства [4].

На нашу думку, найбільшою проблемною складовою в детінізації економіки нашої держави є корупція як каталізатор тінізаційних процесів.

Корупція – це і призначення на керівні посади за принципом “відданості”, родинних зв’язків та спільних бізнес-інтересів, а не професіоналізму. Часто спостерігаємо повну відсутність у “нових” чиновників елементарних фахових знань щодо діяльності органів державної влади, які вони очолюють тощо, а також єдине бажання збагатитися на відповідній посаді, нехтуючи будь-якими моральними принципами та всупереч їм; “відкати” за будівництво; розкрадання коштів державних підприємств; вимивання грошей через тендерні процедури; виведення з державної в приватну власність майна через корупційні схеми; монополізація ринку транспортних послуг; завищена в рази вартість будівництва комунальних об’єктів і доріг; протиправні оборудки із землею; націнки на щоденні продукти харчування; необгрунтовано високі ціни на житло та його утримання; вирублення парків; застаріле медичне обладнання; обкрадена армія та, на жаль, багато іншого.

Важливим є і те, що організовані злочинні групи вчиняють злочини з використанням транснаціональних зв’язків, що сприяє відмиванню “брудних грошей”, отриманих злочинним шляхом, конвертації безготівкової національної валюти в готівкову іноземну й спустошенню державного бюджету, формуванню “чорного” ринку послуг, збільшенню кількості незаконних фінансових махінацій.

Такою, що відповідає реаліям, є позиція фахівців, які вважають, що заходи стосовно легалізації тіньового капіталу мають супроводжуватися комплексом жорстких інструментів подолання передумов корупції і запобігання подальшому розвитку тіньового сектору та впливу капіталу за межі України, які має бути впроваджено одночасно зі стимулами легалізації [5].

Ідея створення єдиного алгоритму боротьби з тіньовим сектором економіки є утопічною. Можна використовувати досвід іноземних держав, але при цьому необхідно зважати на національні особливості та наявні напрацювання. Західна практика протидії таким правопорушенням недостатньо адаптована до наших кризових умов і тому не може бути ефективно впроваджена в діяльність вітчизняної правоохоронної системи.

Визначною передумовою детінізації економіки України виступає запровадження дієвого, навіть жорсткого, контролю за цільовим використанням державних ресурсів, передусім бюджетних

коштів. При цьому варто повністю змінити підхід до організації контролю та аудиту шляхом спрацювання на випередження, упровадження попереднього й поточного фінансового контролю найбільш ризикових операцій та кінцевого аудиту.

На нашу думку, невідкладною потребою у процесі детінізації економіки України є реалізація комплексу заходів організаційно-правового характеру. Зокрема, це внесення змін до Податкового, Митного та Бюджетного кодексів України щодо фінансового контролю. Крім цього, це розроблення та впровадження законодавства безпосередньо з питань фінансового контролю, з огляду на особливості бюджетного контролю, в умовах застосування програмно-цільового методу бюджетування. Насамперед, це питання контролю мобілізації фінансових ресурсів до централізованих і децентралізованих фондів; бюджетного менеджменту акумульованих фінансів; аудиту ефективності використання бюджетних ресурсів тощо. Необхідно акцентувати увагу на здійсненні попереднього фінансового контролю й аудиту ефективності програм на стадіях їх розроблення та затвердження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тіньова економіка // Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.m.wikipedia.org>.
2. Стратегія детінізації української економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Evrinteg/Prez1/roz7.htm>.
3. Украинская экономика в 2014 году ушла в тень на 42 % [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://finance.bigmir.net/news/finance/56696-Ykrainskaya-ekonomika-v-2014-gody-yshla-v-ten-na-42>.
4. Про заходи щодо детінізації економіки на 2002–2004 роки : Указ Президента України від 5 берез. 2002 р. № 216/2002.
5. Василечко С. Л. Ухилення від сплати податків – причина тінізації економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://libfor.com/index.php?do=cat&category=suchasn-tendenci-derzhavnih-fnansv-2011>.